

Velehrad jako místo cyrilometodějské paměti v době komunismu

— Jaroslav ŠEBEK

Katolická církev byla vnímána jako jeden z hlavních a konzistentních oponentů komunistického režimu, etablovaného v roce 1948. Nezanedbatelný význam ve vytváření prostoru církevní rezistence hrály také duchovní tradice a recepce kultu svatých, spjaté navíc s konkrétními lokalitami. Přitom ovšem ani tato sféra neunikla pokusům o účelové konstrukty, tvořené komunistickými ideology.

Charakter takových střetů mezi panující ideologií a církví je možné dobře sledovat na příkladu cyrilometodějské úcty a na jednom z nejprominentnějších míst její paměti – na moravském Velehradě. Již v prvních letech po nástupu komunistického režimu měl Velehrad sehrát podstatnou úlohu v procesu připomínání soluňských učenců jako nositelů východních vlivů a s nimi spojené všeslovanické spolupráce a zároveň jako prostor k formování prorežimní kolaborace. Jejím symbolem se stala tzv. Katolická akce. Ta sice svým názvem navazovala na iniciativu papeže Pia XI. z roku 1922, ale na jaře 1949 byla založena s cílem způsobit rozkol uvnitř katolické církve. Její vznik zapadal do taktiky komunistické moci směřující k oddělení kléru od Vatikánu a biskupů, následně k zapojení povolných a kompromitovaných duchovních i laiků do spolupráce s vládou. Posledním krokem měl být vznik národní církve, izolované od Říma.

Jeden z prvních kroků směrem k ovládnutí katolické církve představovaly tzv. národní poutě, jež se většinou konaly na místech spojených s cyrilometodějskou úctou – na Děvíně, Sázavě

Hlavní pout
na Velehradě
5. července 1969

a samozřejmě na Velehradě. Ten byl již od druhé poloviny 19. století specifickým poutním místem. Ve vzájemné symbióze se zde totiž propojovaly projevy náboženské i nacionální angažovanosti. Tato skutečnost pak nabídla příležitost dát poutím kýžený charakter i v duchu komunistického dohledu nad církvemi. První shromáždění v režii komunistického aparátu se na Velehradě konala v červenci 1949. Tehdy se však záměry plně nezdařily, protože tamní jezuitská komunita se pokusům o zneužití velmi účinně bránila a vyzývala věřící, aby se manifestace neúčastnili.

Mnohem větší pozornost byla soustředěna na pout o rok později, která se odehrávala již po tzv. akci K, v jejímž rámci byli v noci z 13. na 15. dubna internováni také velehradští jezuité. Při manifestaci 3. července 1950 promluvil na Velehradě předseda vlády Antonín Zápotocký a předseda Státního úřadu pro věci církevní Zdeněk Fierlinger. Ten vyzdvihl především schopnost věrozvěstů přiblížit se prostému lidu, za což byli tehdy pronásledováni nepřáteli. Komunisté pracovali také se symbolikou česko-německých antagonismů – Fierlinger zmínil, že na rozdíl od německých biskupů hlásali misionáři z Východu *skutečné evangelium křesťanské lásky a míru*.

FOTO 3+ ARCHIV ŘÍMSKOKATOLICKE FARNOSTI VELEHRAD

Propagandistický scénář pracoval z tohoto důvodu ještě intenzivněji než v padesátých letech s konflikty, které měli oba bratři během své misie s franckými kněžími – opakovaně se například připomínalo uvěznění svatého Metoděje v Bavorsku. V duchu tehdejších klišé byla v promluvách, přednesených během velehradských oslav v roce 1963 tzv. mírovými kněžími, rovněž vyzdvižována morální převaha slovanských věrozvěstů nad německými kněžími. To do jisté míry navazovalo na podobné motivy, objevující se již za první republiky v líčení cyrilometodějství představiteli českého politického katolicismu. K průběhu oslav je však třeba podotknout, že v květnu 1963 byl vydán poslední apoštolský list papeže Jana XXIII. „Magnifici eventus“, který cyrilometodějskou misii zasazoval do souvislosti s probíhajícím jednáním II. vatikánského koncilu.

V dalších letech však počet poutníků znovu klesl k mnohem nižším číslům. Zvýšený zájem návštěvníků regionu se totiž soustředil především na návštěvy archeologických památek, zejména Památníku Velké Moravy v nedalekém Starém Městě, otevřeného na začátku šedesátých let. Významný náboženský rozměr vnášely na Velehrad v tomto období zejména slovenské poutní zájezdy, které si často ponechaly vnější znaky náboženských procesí, jako byly průvody s korouhvemi, zpěv duchovních písní a litanie k Panně Marii a svatým. Na Velehradě tak mezi sebou od padesátých let nepřímo soupeřily dva výklady minulosti i významu tradic a tento stav v podstatě trval až do pádu komunistického režimu.

Pokusy o zkarikování cyrilometodějské tradice však nakonec ztroskotaly, také proto, že si Katolická akce nedokázala vytvořit početnější základnu. Po neúspěchu těchto snah z prvního pounorového období se úřady naopak snažily počet poutí i jejich účastníků na Velehradě snížit. Během padesátých let činila návštěvnost průměrně 8000 lidí, což bylo jak výsledkem administrativních opatření (mj. rušení domluvených zájezdů), tak skutečnosti, že zde záměrně nebylo vytvářeno odpovídající zázemí pro poutníky.

POLITIZACE ROKU 1963

Určitý výkyv z ustáleného scénáře poutí představoval pouze rok 1963, kdy se slavnosti u příležitosti 1100. výročí misie účastnilo více než 70 000 lidí. Přípravě jubilea věnoval pozornost zejména prorežimní Celostátní výbor mírového duchovenstva. Koncipování charakteru oslav podléhalo stranicko-politické linii, což spočívalo mimo jiné ve vysvětlování mezinárodní politické situace. V té době se aktuální debaty soustředily zejména k otázkám vztahů se Spolkovou republikou Německo. Symbolika, spojená s postavami obou věrozvěstů, tak měla přispět k další delegitimaci role německého etnika v našich dějinách.

PRAŽSKÉ JARO A KONCILOVÁ OBNOVA

Duchovní tón velehradských aktivit zesílil až v době pražského jara. V polovině května 1968 se zde konalo ustavující setkání Díla koncilové obnovy (DKO). Tato organizace se prezentovala programem duchovní obrody, spočívající především v praktickém uvedení idejí II. vatikánského koncilu do života farností. V katolickém tisku se při této příležitosti objevila zamyšlení připomínající význam cyrilometodějské misie pro atmosféru po převratném koncilu, jenž schválil i zavedení národních jazyků do liturgie. Velehrad byl volen jako místo konání sjezdu DKO z toho důvodu, aby se připomněly křesťanské kořeny našich dějin, ale i kvůli snaze kriticky zhodnotit roli křesťanů po roce 1948 včetně jejich selhání (s ohledem na pokusy o komunistické zneužití velehradských poutí). V tomtéž duchu byla zorganizována také kající pout z velehradské baziliky k základům velkomoravského kostela v nedaleké Modré. Dalšímu pozitivnímu rozvoji Díla však zabránila invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa

Pokusy režimu o zneužití poutí na Velehradě nakonec ztroskotaly.

Jaroslav ŠEBEK

(nar. 1970) působí v Historickém ústavu AV ČR, zabývá se politickými, sociálními a církevními dějiny českých zemí ve 20. století ve středoevropském kontextu.
sebek@hiu.cas.cz

Arcibiskup František Tomášek v doprovodu prvního černošského kardinála Bernardina Gantina na Velehradě roku 1981

v srpnu 1968. Přesto ještě v červenci 1969 proběhly velké slavnosti u příležitosti 1100. výročí smrti svatého Cyrila: toto jubileum však bylo již s předstihem slaveno v Římě 14. února 1969, kde bohoslužbě předsedal sám papež Pavel VI.

V posrpnové normalizaci vnímala dobová propaganda aktualizované historické výklady jako vhodný nástroj k podepření pozice nového vedení. To se snažilo legitimizovat své postavení odkazy na relevantní historické mezníky a udělovat těmto událostem správná hodnotící kritéria, zejména podle míry pokrokovosti. Takový akcent na interpretaci historické paměti nalazeme například v projevu federálního předsedy vlády Lubomíra Štrougala v červnu 1978, u příležitosti zahájení výstavy k 600. výročí smrti Otce vlasti „Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR“. Štrougal tehdy uvedl, že *objektivním a logickým vyústěním nejlepších lidových, národních a revolučních tradic je pak nastolení nových společenských pořádků, kdy pracující lid se ujímá správy svých vlastních věcí.*

PROMĚNY OSMDESÁTÝCH LET

Zásadní změna nejen pro náboženské poměry nastala s volbou prvního slovanského papeže, Jana Pavla II., v říjnu 1978. Pozornost, kterou nový papež soustředil na cyrilometodějství, je třeba chápat i pod zorným úhlem dalších dlouhodobějších strategií, rozvíjených v době jeho pontifikátu. Jan Pavel II. vyzýval k tomu, aby se oživily masovější projevy duchovního života a zbožnosti, zejména ve formě zvýšení počtu účastníků náboženských poutí. Hned na úvod svého pontifikátu podnikl také kroky k posílení cyrilometodějského kultu, když oba věrozvěsty prohlásil v roce 1980

za spolupatrony Evropy; vyjádřil tím potřebu duchovního obohacování mezi oběma částmi tehdy rozdělené Evropy (na této ideji významně spolupracoval pozdější český kardinál Tomáš Špidlík). V následujících letech papež navíc intenzivně refletoval touhu věřících identifikovat se s osobnostmi soluňských bratří tím, že se snažil zvýšit atraktivnost Velehradu. Na pout v roce 1981 například vyslal jako svého legáta prvního černošského kardinála Bernardina Gantina.

Rovněž aktivity spojené s Metodějovým jubileem roku 1985 poutaly velkou pozornost československých propagandistických struktur. Významnou úlohu při formování ideologicky podbarveného obrazu cyrilometodějské misie v tomto období sehrávaly opět dlouhodobě traktované stereotypní obrazy, v nichž byli soluňští bratři líčeni jako *nositelé pokrokových tradic našeho lidu*. Oficiální marxistický diskurz připomínal kulturní dopad jejich působení a současně eliminoval náboženský význam jejich misijního působení na našem území. Stranické orgány chtěly u příležitosti výročí opět posílit obraz Velké Moravy jako útvaru, který se vyhraňoval proti germánským vlivům. Proti této výkladové linii cyrilometodějského příběhu však stál Vatikán, vyzdvihující zásluhy svatých Konstantina a Metoděje na evangelizaci Evropy a jejich nezastupitelnou roli při organizaci slovanské církevní správy. K posílení významu cyrilometodějství na celocírkevní úrovni přispělo i vydání encykliky „Slavorum Apostoli“, datované 2. června 1985. Papež také vyjádřil přání zúčastnit se jubilejní mše na Velehradě a kardinál Tomášek mu vyšel vstříc a pozval ho k návštěvě Československa. Jeho iniciativu podpořila petice s dvaceti tisíci podpisy. Státní orgány však v obavách z důsledků návštěvy pro posílení sebevědomí katolických kruhů (stejně jako tomu bylo například v Polsku) donutily Tomáška k tomu, aby pozvání pontifika do Československa zrušil.

Na nátlak státního aparátu byla kromě toho pout označena za vnitrocírkevní záležitost, což znamenalo, že nebyli zváni žádní zahraniční hosté (výjimkou byl pouze vatikánský státní sekretář Agostino Casaroli jako papežský legát). Za účelem proticírkevních kampaní byly mobilizovány státní, kulturní i vědecké instituce. Tajné instrukce k uspořádání oslav však na počátku roku 1985 unikly na veřejnost a dostaly se do rukou pražského arcibiskupa Tomáška, který se proti připravovanému scénáři oslav ostře ohradil. Vystoupil pak kriticky také při velké pouti duchovních, uskutečněné na Velehradě již 10. dubna 1985. Těto pouti se kromě 1400 kněží zúčastnilo i značné množství věřících, což je vzhledem k tomu, že se konala ve všední den, poměrně překvapivé. Kardinál

Literatura

- S. Balík - J. Hanuš, *Katolická církev v Československu 1945-89*, Brno 2007; V. Benda, „Znovu křesťanství a politika: jak dál po Velehradě“, in: V. Benda, *Noční kádrový dotazník a jiné boje. Texty z let 1977-1989*, Praha 2009, s. 158-220; B. Blehova, *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*, Wien 2006; J. Cuhra, *Československo-vatikánská jednáni 1968-1989*, Praha 2001; J. Rabanus, *Europa in der Sicht Papst Johannes Pauls II. Eine Herausforderung für die Kirche und die europäische Gesellschaft*, Paderborn 2004.

Tomášek před homilií hovořil krátce na téma kněžské identity, přičemž nepřímou vyzval k odmítnutí členství duchovenstva v kolaborantských organizacích.

V té době už byly v plném proudu přípravy poutě, do nichž se zapojily jak farnosti, tak neoficiální církevní společenství. V úzké součinnosti se na nich podíleli představitelé české a slovenské „podzemní“ církve. Výzvy k účasti se šířily rovněž zahraničními rozhlasovými stanicemi.

Státní propaganda sice pracovala také tentokrát ruku v ruce s praktickými zásahy (rušení poutních zájezdů, pořádání konkurenčních veselic či výstav), které měly zmenšit zájem o poutě, ale na Velehradě se navzdory všemu jejímu úsilí nakonec sešly desítky tisíc poutníků.

Již během sobotního odpoledne 6. července 1985 se v bazilice shromáždily tisíce mladých lidí. Přestože byli během večera z chrámu vytlačeni, na prostranství setrvali po celou noc. Duchovně pojatý program mladých věřících tvořil předeheru k vrcholu oslav – nedělní bohoslužbě, která nakonec přerostla v netušený politický střet. Úřady totiž chtěly oslavy zařadit do svých politických rituálů a přizpůsobit ji vlastním představám. Mši proto předcházelo politické shromáždění, jež mělo celou akci začlenit do tehdejších velkolepě pojatých připomínek čtyřiceti let od osvobození Československa. Tyto paralely se logicky objevily i ve vystoupeních komunistických funkcionářů, předsedy ONV v Uherském Hradišti Zdeňka Lapčíka i ministra kultury Milana Klusáka. Pokus o dezinterpretaci cyrilometodějského odkazu však vyvolal ve shromáždění vlnu nevole. Zástupy kolem pódia spontánně volaly po papežově návštěvě a požadovaly uvolnění státního dozoru nad církvemi. Oba funkcionáře navíc vypískaly.

Přítomní představitelé moci i církevních elit se tak během velehradské poutě v červenci 1985 stali svědky nejmasovějšího protikomunistického vystoupení od demonstrací k prvnímu výročí vpádu armád Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1969. Velehradská poutě byla ukázkou síly odporu československých věřících proti náboženskému i politickému útlaku a skutečnosti, že přes neustálou represii se nepodařilo zlomit církev jako významný faktor protirežimní rezistence. Atmosféra shromáždění měla nepochybně vliv na papežského legáta Casaroliho, protože mohl na vlastní oči vidět obraz, který byl vzdálen komunistickému líčení stavu zdejší církve. Tato zkušenost se pak promítla do dalších jednání mezi vatikánskými představiteli a československou vládou, během nichž papežští vyjednávači ještě razantněji odmítali zkompromitované osoby na biskupské úřady.

Zcela zaplněné prostranství při velehradské pouti v červenci 1985

Na pozadí oslav svatého Metoděje v roce 1985 můžeme kromě toho vidět počínající propojení církevních struktur s občanskou společností: „mlčící“ církev promluvila. A její hlas pak přispěl ke spolupráci mezi církevním a občanským disentem i k etablování náboženských projektů, jež měly oslovit širší veřejnost (jako bylo například Desetiletí duchovní obnovy vyhlášené v roce 1987). Nepříjemným překvapením pro režim byla rovněž velká účast mladých lidí (do pětadvaceti let), jasný důkaz, že ani soustavná ateistická kampaň nevyvmazala povědomí o potřebě duchovních hodnot. Státní moc si uvědomila, že do budoucna bude třeba daleko hlouběji promýšlet ideologické aspekty přípravy podobných velkých výročí.

Symbolickým završením významu Velehradu jako místa duchovní rezistence proti komunistickému režimu a zahájení jeho nové identity pak byla návštěva papeže Jana Pavla II. v dubnu 1990. □